

ВІДГУК

офіційного опонента

на дисертацію Мочернюк Ярослави Миколаївни

«Дворянсько-поміщицьке господарство Київської губернії (1861 – 1917 рр.)»»,

подану на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук

із спеціальності 07.00.01 – історія України

У розвитку сучасної історичної науки назріла необхідність перегляду стереотипів, усталених в літературі, особливо щодо дослідження дворянського землеволодіння українських земель Російської імперії рубежу XIX – XX ст. Цій проблемі присвячено багато публікацій та різної наукової літератури. Вивчення прикладу дворянського господарства набуло особливої актуальності в умовах пошуку оптимальних шляхів підвищення конкурентноспроможності сучасного вітчизняного агропромислового комплексу. Розвиток дворянського господарства на українських землях після аграрної реформи в Російській імперії мав власні особливості в окремих губерніях, зокрема й у Київській губернії. Крім того, дослідження щодо регіональної історії завжди були і залишаються актуальними у контексті виявлення сучасних проблем і шляхів їх розв'язання. Тому дисертаційна робота Мочернюк Ярослави Миколаївни має важливе значення у суспільно-практичній сфері.

Структура дисертаційного дослідження Мочернюк Я. М. логічна та обумовлена визначеними об'єктом, предметом та завданнями дослідження. Робота складається із анотації, вступу, чотирьох розділів, 11 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та літератури, додатків.

У вступній частині дисертації Мочернюк Я. М. належним чином обґрунтовано суспільно-політичну та наукову актуальність теми, визначені мета, основні завдання, географічні та хронологічні межі, окреслено наукову новизну, теоретичну значущість результатів, особистий внесок здобувачки та зазначено результати апробації дослідження, показано зв'язок роботи з науковими програмами, планами та темами тощо. Теоретико-методологічною

основою дослідження стало дотримання Мочернюк Я. М. загальних принципів та методів історичного пізнання.

У першому розділі «Історіографія та джерельна база» Мочернюк Я. М. розглянула творчий доробок попередників, визначила його наукову цінність, відзначила рівень розробленості проблеми та вперше на основі ґрунтовного аналізу праць українських та зарубіжних авторів зробила висновок, що аналіз історіографії засвідчує відсутність спеціальної комплексної праці, присвяченої питанням розвитку дворянсько-поміщицького господарства Київської губернії у 1861 – 1917 рр. (с. 44).

Мочернюк Я. М. використовує вдалий поділ джерельної бази дослідження на архівні та опубліковані матеріали (п. 1.2). Дисертантка аналізує законодавчі та нормативно-правові акти, статистичні збірники та матеріали. При цьому до написання дослідження були залучені неопубліковані матеріали з державних архівів, зокрема ЦДІАК України (вісім фондів), ДАКО (сім фондів), ДАЧО (чотири фонди). Слід підкреслити, що архівні документи стали основними при написанні дисертації Мочернюк Я. М. Переконаливо доведено, що джерельна база дослідження є достатньою для висвітлення теми дисертаційної роботи. Повно і всебічно оцінено достовірність джерел та визначено їхні особливості. Загалом, джерельна база дослідження є переконливою і достовірною.

У другому розділі дисертації «Еволюція дворянсько-поміщицького господарства та аграрний розвиток Київської губернії 1861 – 1917 рр.» дисертантка по-новому проаналізувала й охарактеризувала закони, якими регулювалися аграрні відносини на Правобережній Україні, зокрема в Київській губернії.

Принципово важливим є аналіз Мочернюк Я. М. законодавчого регулювання дворянсько-поміщицького землеволодіння. Дисертантка відзначила бажання уряду Російської імперії зберегти родові маєтки дворян, а також сприяти їм у пристосуванні до капіталістичних форм і методів господарювання та товаризації виробництва. Дисертантка усебічно аналізує урядові заходи з фінансової підтримки придбання особами російського походження земельних угідь в Київській губернії через державні та комерційні

іпотечні установи (с. 60 – 63). Наголошується на тому, що законодавчі акти, видані російським урядом впродовж усього досліджуваного періоду значно обмежили права поміщиків польського походження, натомість російський уряд здійснив цілий комплекс заходів, спрямованих на інтеграцію та підтримку в краї російських землевласників, надаючи їм різноманітні переваги. Серед вагомих особливостей аграрного розвитку Київщини у пореформений період Я. М. Мочернюк виділяє якісні зміни в структурі вирощування зернових культур (с. 80).

Третій розділ – «Матеріально-виробнича база дворянсько-поміщицького господарства Київської губернії» – присвячено безпосередньому висвітленню впливу дворянського господарства на характер аграрного розвитку Київської губернії. Особливо докладно Мочернюк Я. М. висвітлює місце поміщицького землеволодіння у загальному та приватному секторі (с. 85). Дисертантка наголошує, що велике значення для поміщицького землеволодіння мала іпотека (с. 87). Вичерпним є аналіз Мочернюк Я. М. масштабів застави та зростання суми позик дворянських господарств, що дало можливість зробити висновок про розширення підприємництва й поширення капіталістичних методів господарювання поміщиків Черкаського, Звенигородського, Васильківського, Чигиринського та Канівського повітів (с. 99). Мочернюк Я. М. провела скрупульозну роботу з виявлення усіх ланок внутрішньої організації поміщицьких господарств Київської губернії (с.104 – 106).

У четвертому розділі «Підприємницька діяльність дворянства Київської губернії» по-новому охарактеризовано особливості підприємницької діяльності дворян Київської губернії, детально аналізується торгово-фінансова діяльність дворянства краю. Також велику увагу Мочернюк Я. М. приділила висвітленню спеціалізації окремих повітів губернії з переробки продуктів сільського господарства, вдосконаленню сівозмін та внутрішньої господарської промисловості (с. 136 – 138). Четвертий розділ дисертантка розширила аналізом результативності господарської діяльності дворянства, прибутковості поміщицького господарства. Відзначається ефективність саме великих багатогалузевих господарств, які завдяки удосконаленню техніки і технологій

виробництва, широкому використанню найманої праці перетворили свої маєтки на рентабельні капіталістичні підприємства (с. 170 – 180).

Дисертацію Мочернюк Я. М. завершують висновки, які є аргументованими, логічними і відображають загальні результати проведеного дослідження. Дисертанткою висловлені практичні пропозиції щодо подальшого вивчення теми. Дисертаційна робота Мочернюк Я. М. загалом є завершеною та не викликає суттєвих зауважень щодо її оформлення.

Додатки, подані в дисертації Мочернюк Я. М., вдало ілюструють та наглядно представляють введений до наукового обігу матеріал. Вони містять цінну інформацію та дозволяють погодитися з найсуттєвішими характеристиками документів. Все це дозволяє стверджувати, що Мочернюк Я. М. отримала нові наукові результати розв'язання важливої проблеми розвитку дворянсько-поміщицького господарства Київської губернії (1861 – 1917 рр.).

Позитивно оцінюючи дисертацію, вважаю за доцільне висловити деякі **зауваження**.

Відзначена у вступі та у деяких наступних положеннях дисертації «ефективність дворянського господарювання» у 1861 – 1917 рр. (с. 17) викликає сумнів з огляду на те, що з другої половини XIX ст. значна частина дворян втратила свій зв'язок з землею, розпочався процес нівеляції станових рамок та поповнення дворянського стану за рахунок верств купецтва, буржуазії, селянства тощо. Незважаючи на законодавче закріплення панівного статусу дворянства на рубежі XIX – початку XX ст. відбулися складні адаптаційні процеси та спостерігалось зниження суспільної його значущості. У третьому розділі дисертації також ідеться про низький рівень механізації дворянських господарств (с. 114), а це, на думку дисертантки, є «найважливішим показником рівня розвитку дворянсько-поміщицького господарства» (с. 111). У четвертому розділі відзначено, що у дворянських господарствах «напівфеодальні методи залучення робочої сили співіснували з капіталістичними» (с. 129).

Використовуючи поняття «дворянсько-поміщицьке господарство», «дворянсько-поміщицьке землеволодіння» та «дворянське землеволодіння»

(титул, с. 15, 53, 67), дисертантка не дає їхнього вичерпного визначення, не відзначено доцільність та ступінь вживаності усіх використовуваних термінів. У четвертому розділі широко використовується визначення «маєток» (с. 52, 60, 148 тощо; автореферат, с. 13), а не «господарство», яке є предметом дослідження. Проте немає визначення цих термінів, що є необхідним через неузгодженість цього поняття у сучасній науковій літературі. Так само немає пояснення, чому у завданнях та у змісті дисертації присутнє визначення «польська шляхта» (с. 18), а не дворянство польського походження, натомість зустрічаємо наступні визначення: «особи польського походження», «польські поміщики» або «польські землевласники» (с.61). У зв'язку із цим виникає питання – чи можна вважати ці визначення однаковими за суттю?

Не зрозумілим є виокремлення у завданнях окрім характеристики процесів законодавчого регулювання дворянського землеволодіння, аналізу правових заходів російської влади проти польської шляхти і землевласників після Січневого повстання 1863 р. (с.18), адже нижньою хронологічною межею дисертації є 1861 р., рік аграрної реформи в Російській імперії.

У змісті назва параграфу 2.1 «Дворянське землеволодіння Київської губернії у російському законодавстві» не відповідає змісту, бо землеволодіння на території губернії регулювалися загальноімперським законодавством. Також стилістичною помилкою у змісті є використання визначення «російське законодавство» (с. 15). Певно, що мова іде про законодавство Російської імперії.

У вступі дисертації дуже побіжно проаналізовано методологію дослідження, яка є дуже важливою для проведення історичного дослідження. У поданому дисертанткою авторефераті та у вступі дисертації використані методи дослідження подано дуже стисло, а подеколи обмежуються простим перерахунком наукових методів (с. 20). Не показано як саме використовувалися обрані методи в дисертаційній роботі.

За основу історіографічного аналізу взято застарілу періодизацію. Дисертантка виділяє дорадянський, радянський та сучасний періоди (с. 24), як це робили дослідники ще до проголошення незалежності України, коли

вважали, що є дорадянський та радянський періоди. Сучасні вітчизняні дослідники використовують переважно визначення не «дорадянський період», а «дореволюційний період».

У параграфі 2.1 аналізуються загальноімперські закони щодо дворянського господарства, але назва розділу «Еволюція дворянсько-поміщицького господарства та аграрний розвиток Київської губернії 1861 – 1917 рр.» не відображає даний аспект. Крім того, не в повній мірі розкрито еволюцію дворянського господарства Київської губернії, що передбачає представити певні зміни.

Занадто концентрується увага на проблемах земельного врегулювання між дворянами польського та російського походження (с. 57 – 62). При цьому дуже побіжно відзначений вплив національності дворянина на ведення ним господарства, особливо в умовах дії тогочасних загальноімперських законів (с. 62, 104).

Було б доцільним ширше використовувати приклади різних губерній Російської імперії щодо розвитку дворянсько-поміщицького господарства для порівняння, адже у дисертації наголошується на відмінностях та особливостях Київської губернії в аграрному розвитку (с. 68).

Присутні й певні неузгодженості формулювань в дисертації. Дисертантка пише про низький рівень механізації дворянських підприємств (с. 114), а у висновках про «масове застосування машин і поліпшених знарядь у сільському господарстві краю» (с. 118). До того ж викликає сумнів наступне формулювання дисертантки, що зростання іпотеки «вказує на розширення підприємництва і поширення капіталістичних методів господарювання» (с. 99). Наявні численні факти, що дворяни витрачали гроші та не вкладали кошти в розвиток господарства, витрачаючи їх на власні потреби. Тому дане твердження потребує додаткового обґрунтування.

У дисертації присутні деякі стилістичні помилки (с. 48, 49, 57, 117). Так, дисертантка відзначає: «В Україні (виділено рецензентом – М. Г.) фабрично-заводське виробництво сільськогосподарських знарядь і машин розпочалося у кінці 30 – х рр. XIX ст.» (с. 113).

Загалом, незважаючи на вище перераховані зауваження, дисертація виконана на належному рівні, заслуговує на високу оцінку як самостійна та новаторська праця, що відповідає «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 (зі змінами), а її автор, Мочернюк Ярослава Миколаївна, заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

Офіційний опонент –
доктор історичних наук, доцент,
доцент кафедри етнології та краєзнавства
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Etiny

М. Г. Казьмирчук

ПІДЛИС ЗАСВІДЧУЮ
ВЧЕНИЙ СЕКРЕТАР НАЧ
КАРАУЛЬНА Н.В.
09.10.2018р.

